

Sobri Jóskától Savanyú Józsiig Rettegett bakonyi betyárok pásztorfaragásokon

A múlt század dunántúli pásztorművészetének egyik legismertebb alkotásán a betyárrá vált juhászt láthatjuk. A díszes öltözetű, büszke tartású alak előtt egy életéért könyörgő pandúr térdepel. Az arasznyi kis tükörtartót a betyárokkal cimboráló jeles faragópásztor, Király Zsiga 1840-ben készítette. Ez a fiatal juhászlegény éppen a dunántúli betyárság fénykorának két legismertebb alakjával, Sobri Jóskával és Milfait Ferkóval állott kapcsolatban. Két „cselekményükben”: a kislelűdi molnárnak, majd fél évvel később a földszigeti számadó gulyásnak a kirablásában személyesen is részt vett – az előbbit Sobri, az utóbbit Milfait irányította. A két társvezér hol együtt, hol külön-külön portyázott, s tartotta rettegésben a Dunántúl több megyéjét.

Persze lázadó – főképpen szökött katonákból, a törvénnyel összeütközésbe kerülő pásztorokból toborzódó – betyárcsapatok már Sobriék előtt is voltak, s nem is csak a Dunántúlon! Az Alföld hajdan talán még kedvezőbb terület volt számukra: lóháton járva ott könnyebben rajtaűthették a kiszemelt áldozaton, az egyedülálló tanyán, vagy – ha éppen úgy adódott – könnyen el is tűnhettek üldözőik elől.

Az 1800-as évektől már a korabeli ponyvák „hőseivé” léptek ők elő, s idő kérdése csak, hogy nevüket a nép dalba foglalja, tetteiket megénekelje. Ezzel együtt alakjuk az ünnepi alkalmakra szánt tárgyakon, leginkább a dunántúli faragópásztorok munkáin szintén megjelenik. Ez annál inkább érthető, mivel a szabadabb élethez szokott, a kötöttséget kevésbé tűrő juhászokhoz, kanászokhoz és csikósokhoz mindig is közelebb álltak a hol itt, hol ott feltűnő „járkálók”, a „szegénylegények” – ahogyan őket a nép körében oly találóan nevezték. Egyikük másikuk emellett rokoni, baráti s alkalmanként – orgazdaként – „üzleti” kapcsolatban is volt a betyárokkal.

Magas, sudár – szemrevaló, de alacsony

A ránk maradt emléktárgy tanúsága szerint az első fegyveres alakok az 1830-as években jelentek meg a dunántúli pásztormunkákon. A legkorábbi ábrázolást egy kezdetleges kidolgozású mángorló őrzi. Ugyanattól a kéztől származó párját – hála a leltári könyvek leírásainak – a keszthelyi Balatoni Múzeum egykori, a háború során elpusztult anyagában leltük fel. Felirata szerint ez 1835-ben készült. A tárgyak alkotója valószínűleg még az Alföldön sajátította el a faragótudományt, s onnét kerülhetett a Balaton-felvidékre, ahonnan ezek a

Írta: Szelestey László

2024. február 25. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2023. november 15. szerda, 17:43

mángorlók előkerültek. De a figurákat „kölcsonőzték” is! A feliratokból ugyanis bizonyíthatóan kiderül, kiket érdemesített „megörökítésre”: a három neves alföldi betyárt, tehát az 1816-ban a fegyverneki pusztán felakasztott Betskerekit, Palatinszkit, és Zöld Marcit. Ez utóbbinak az alakja csak az egyik – éppen a megsemmisült – tárgyon volt rajta.

Az idegen alakok „szerepeltetése” azért is meglepő, mert a Dunántúl, jelesül éppen a Balaton-felvidék ekkor már egy saját, mégpedig híres, dicsfénnel övezett betyárral, Sobri Jóskával büszkélkedhetett. A börtönből szökött, betyár csapatot alakító Sobri ugyanis a legtöbbször ott tanyázott.

Az eredetileg Pap József névre hallgató legény éppen a legjobbkor tűnt fel. A kor mindinkább érezhető válsága ugyanis „kedvezett” egy népi hős színre lépésének. Erre a szerepre a hasonló „járkálók” csapatából ez a tetteivel – még inkább a megjelenésével – kitűnő betyárvezér volt a legalkalmasabb. Ráadásul megjelenését és cselekedeteit, de nem utolsósorban halálának körülményeit szintén valamiféle titokzatosság lengte körül. Az egyik legénye – kihallgatása során – elmondta, hogy időről időre eltűnt közülük, és senki sem tudta, közben mit csinált, merre járt.

Egy körözőlevél leírása szerint Sobri „[...] magas, sudár termetű, vállban, csípőben széles, fehér, kisasszonyos, különben barna képű, fekete nyírott hajú, kifelé álló, kis fekete bajuszú, fekete szemű” ember volt. Egy somogyi számadó a nála hetedmagával megfordult betyárt hasonlóképpen mutatta be, hozzátéve még, hogy mindek közül ő volt a „legszebb”, ruházata pedig a „legcifrább”.

Ezek a számkivetett legények ugyanis sokat adtak a megjelenésükre, a ruházatukra. A korabeli leírásokból kitűnik, hogy ahol csak megfordultak, mindig nagy feltűnést keltettek a pásztorokéhoz sokban hasonló, ám azokénál jóval díszesebb viseletükkel. A velük kapcsolatba került emberek még hetek múltával is pontosan tudták, ki mit, milyen színű és anyagú ruhát hordott. Egy szűkebb körben szinte ők diktálták a „divatot”! A pásztorok aztán a maguk módján követni próbálták a „módit”, s ha ez nem ment másképp, hát szintén loptak, raboltak, hogy az olyannyira áhított szűrt, dolmányt, kalapot és egyéb cifra holmit megszerezhessék.

Nemcsak Sobri, hanem az 1807. április 2-án Dabronyban született társvezér, Milfai Ferkó is szemrevaló ember volt. S miként pajtása, pompás viseletével ő is kitűnt a többiek közül. Mielőtt 1836. december 24-én Veszprémben felakasztották volna, egy Bucher Ferenc nevű szentképfestő lerajzolta. A díszes szűrtben, puskával, fokossal ábrázolt betyár képét – litográfia

Írta: Szelestey László

2024. február 25. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2023. november 15. szerda, 17:43

formájában – országszerte árulták. Mángorlókon, tükrösökön vagy borotvatartókon azonban nem lelni föl a képmását – csak a mézesbábosok kedvelték. Az amúgy jóképű, de alacsony termetű betyár, talán szokatlan, idegenes hangzású neve miatt (társai – szülőfalujáról – inkább Dabronyiként emlegették maguk között), nem ihlette meg a faragópásztorokat. Az ekkortájt készült mángorlókon, tükrösökön és borotvatokokon rendre a másik délceg betyár jelenik meg: Sobri Jóska.

Gyakran kedvesét, a Lesencetomaj környéki Billege csárdában szolgáló Répa Rozit is ott látni az oldalán. Így van ez azon a mángorlón is, amelyen Sobri puskát és pisztolyt, míg szeretője egy almából sarjadó rozmaringágat tart a kezében. Az alma és a rozmaring régtől a szerelem jelképei. Jelentésük itt egyértelmű: a betyár és kedvese közötti bensőséges viszonyra utal.

Visszaéltek a nevével

Sobri Jóskáról szólván már a kitűnő néprajzkutató, Gönczi Ferenc is megjegyezte: „*Nagy hírét, népszerűségét nem találom arányban állónak elkövetett tetteinek számával s nagyságával.*”

Való igaz: a neki tulajdonított „betyárkodások” nagy részében nem is vett részt – köztük a legnagyobb port vert és végül a vesztüket okozó rablásban sem. (Hunkár Antal táblabíró szolgagyőri kastélyát ugyanis Milfait Ferkó és legényei támadták meg.)

Mára már az is bebizonyosodott, hogy nevével akkoriban sokan mások is visszaéltek. Egy irat tanúskodik például arról, hogy az egyik jeles faragópásztor, a nem éppen példás életű Jáger (Horváth) Józsi szintén Sobri Jóskaként tört rá a csáfordi Szekeres Ferenc házára 1337. július 9-én hajnalban.

Németh Mihály mángorlóján Sobri Jóska látható, pisztollyal a kezében, s ami szokatlan, ezúttal lóháton. (Noha ma már minden kétséget kizáróan tudjuk, hogy a betyárvezér soha nem járt lovon, nehéz is lett volna ez az erdők sűrűjében, a Bakony rengetegeiben...) A lóhoz – lovakhoz – csak Milfait Ferkónak és az ő embereinek volt közük. A harmadik, egyszersmind az utolsó Rába-közi „kalévolásuk”-on szintén lovas fogattal közlekedtek. Az egyik társuk, az erőszakos és kíméletlen Pap Andor rabolta el akkor a két szürke pejt és a szekeret a salföldi Pap Istvántól. A lovakat egyik legfőbb segítőjüknek, Milfait Ferkó barátjának, Király Zsigának szánták, mivel a közeledő tél miatt a fogatnak úgysem vették volna hasznát. A kislalusi juhászlegényt azonban a betyárok távozta után börtönbe kísérték, s onnan csak 1842. augusztus 1-jén szabadult. Közben – fogsága idején – faragta mángorlóit, tükröseit, a dunántúli

pásztorművészetnek talán a legszebb darabjait...

Sobri Jóskát tehát csak a nép képzelete ültette lóra!

Kása Józsefnek, az 1805. március 19-én Padáron született juhásznak a faragásain ellenben egyetlen alkalommal sem találkozunk a lovas betyár alakjával. Neki ugyanis ismernie kellett Sobrit. Ő volt az a türjei – pontosabban szalapai – juhász, akinél Sobri Jóska is, Milfait Ferkó is gyakran meghúzta magát embereivel. Nemegyszer éppen ott találkozott a két betyárcsapat!

Épp Kása József tárgyain jelenik meg legszembetűnőbben az a nyúlánk, puskás alak, akit Sobrival azonosíthatunk. Az egyik – 1843-ban, zalaegerszegi fogsága idején faragott – kis tükrösén a Milfait Ferkó által viselt s ennek halála előtt le is rajzolt szűr látható a magas, délceg betyáron, szinte a pontról pontra megegyező „díszítményeivel” egyetemben. E rejtély titka? Nos, Milfait nem sokkal elfogása előtt szűrt cserélt Sobrival! Ezért a nyúlánk betyáron ugyanaz a viseleti darab sokkal rövidebb. S hogy faragtak-e maguk a betyárok is? Milfaitról a kiváló sümegi gyűjtő és kutató, Darnay Kálmán följegyezte, hogy Veszprémben a börtönőrnek egy borotvatokot készített. Darnay magát a tárgyat is megszerezte, ez azonban, sajnos, szintén megsemmisült.

A dabronyi születésű betyár egyik emberének, Gráfi Ádámnak az elfogatásakor egy „*czifra Pásztor fa tükrö*”;

is volt a tarisznyájában. A vele együtt horogra kerülő Holits Gyurinál pedig egy cifra paraszti vagy pásztortükröt meg egy darab spanyolviaszt is találtak; ezt a viaszberakásos technikával kialakított faragáshoz használták. Ezenkívül följegyezték még, hogy Holits Gyurinál „*Pappirosban meleg spanyol viasz fábrikai föliratú nyomtatvány vagyon*”;

A társával együtt felakasztott betyár – aki előzőleg pásztor volt – valószínűleg faragott is.

Kikoptak...

A Balaton-felvidéken a Sobri- és Milfait-féle betyárok kézre kerülését és halálát követően sokáig nem hallattak magukról más hasonló „járkálók”. Somogyban, ellenben annál több ilyen férfiú tűnt fel! Savanyú Józsi személyében csak évtizedekkel később lépett színre egy igazi bakonyi betyár. Csak hát ő már mégsem az „igazi” volt! Alacsony, jelentéktelen, semmitmondó embernek írják le, aki amellet még kegyetlen, fékezhetetlen természetű is volt. Az 1841-ben Izsákfán született betyár az 1880-as évek elején egyre vakmerőbb lett. Ismét hírhedtté vált a Bakony. De nem sokáig, mert Savanyúnak és embereinek kelepcét állítottak. Az erdő sűrűjében, egy tölgyfa alatt mély álomba merült betyárvezért 1884. május 4-én fogták el a

Írta: Szelestey László

2024. február 25. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2023. november 15. szerda, 17:43

csendőrök. Életfogytig tartó fegyházra ítélték. S bár huszonkét évi raboskodás után szabadon engedték, többé már nem találta a helyét, önkezeléssel vetett véget életének 1907-ben...

Ha Savanyú nevét és tetteit megéneklük is a nép körében, az ő szerepe már jóval kisebb volt, mint Sobrié. Azok, akiknek hajdan a „nemzeti hős” szerepét szánták, elvesztették társadalmi háttérüket. Segítőik már alig akadtak, ellenségük ellenben annál több volt.

Mindezt betetőzte, hogy 1881-től – erdélyi mintára – felállították a katonai fegyelem alatt álló magyar királyi csendőrséget. A Savanyú elfogását „bemutató” és már szinte sorozatban készült kis pásztorfaragásokon, tükrösökön és gyújtótartókon már ezek a szuronyos, kalapjukon kakastollat viselő egyenruhás alakok tűnnek föl.

Forrás: Élet és Tudomány 1987. XLII. évfolyam 30. szám. 946-948.